

Μνήμων

Τόμ. 32 (2012)

Eric R. Dursteler, *Renegade Women: Gender, Identity and Boundaries in the Early Modern Mediterranean*, Βαλτιμόρη 2011 / Gillian Weiss, *Captives and Corsairs: France and Slavery in the Early Modern Mediterranean*, Stanford CA, 2011

ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΛΑΚΩΤΟΣ

doi: [10.12681/mnimon.652](https://doi.org/10.12681/mnimon.652)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΠΛΑΚΩΤΟΣ Γ. (2012). Eric R. Dursteler, *Renegade Women: Gender, Identity and Boundaries in the Early Modern Mediterranean*, Βαλτιμόρη 2011 / Gillian Weiss, *Captives and Corsairs: France and Slavery in the Early Modern Mediterranean*, Stanford CA, 2011. *Μνήμων*, 32, 273–281. <https://doi.org/10.12681/mnimon.652>

αποτύπωσαν τη δεινή οικονομική κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει η χώρα, και την απαξίωση της νομισματικής της μονάδας· παράλληλα, η απεικόνιση της κεφαλής της θεάς Αθηνάς, στη νομισματική σειρά του 1926, συμβόλισε με τον καλύτερο τρόπο την αλλαγή του πολιτικού καθεστώτος και την ανακήρυξη της Α' Ελληνικής Δημοκρατίας, ανακαλώντας εμπνευσμένα από τη Γαλλική Επανάσταση εικονογραφικά πρότυπα των φιλελεύθερων απαρχών του νεοελληνικού κράτους.

Κατά την ίδια δεκαετία, οι μεταρρυθμιστικές προσπάθειες στον αγροτικό και τραπεζικό τομέα, για τις οποίες αφορμή ήταν η εγκατάσταση των προσφύγων από τη Μικρασία και την Ανατολική Θράκη, απέδωσαν γρήγορα καρπούς, επιτυγχάνοντας τη σταθεροποίηση της δραχμής και τη σύνδεσή της με τον διεθνή κανόνα χρυσού – συναλλάγματος. Ωστόσο, η διεθνής κρίση του 1929 επιβράδυνε αυτές τις προσπάθειες εξυγίανσης της ελληνικής οικονομίας και, κατά τη δεκαετία του 1930, επέβαλε μια προστατευτική οικονομική πολιτική. Οι παραστάσεις των νομισμάτων της περιόδου αυτής, η οποία

εξετάζεται στο όγδοο κεφάλαιο, επιβεβαιώνουν την υιοθέτηση αρχαιοελληνικών εικονογραφικών προτύπων από την Α' Ελληνική Δημοκρατία, ενώ η επανεμφάνιση του συμβόλου του φοίνικα καθιστά αναπόφευκτη τη σύνδεση με την καποδιστριακή περίοδο και τις ελπίδες για εθνική αναγέννηση, τις οποίες είχε αναπτέρωσει το ιδεολόγημα του μεσοπολεμικού εκσυγχρονισμού.

Συμπερασματικά, το έργο της Μπρέγιαννη επιτρέπει στον αναγνώστη να σταθμίσει τις συνέχειες και τις ασυνέχειες της νεοελληνικής νομισματικής ιστορίας και να διαπιστώσει ότι αυτή δεν αποτελεί παρά αντανάκλαση τόσο των διάφορων φάσεων εξέλιξης του κρατικού μηχανισμού όσο και της εξάρτησης της ελληνικής οικονομίας από τις δυτικοευρωπαϊκές οικονομίες, ή, καλύτερα, της αλληλεξάρτησης. Η πολιτική διαχείριση του νομίσματος αντανακλά δε την εκάστοτε θέση και λειτουργία της ελληνικής αστικής τάξης στον ευρωπαϊκό καταμερισμό κεφαλαίου και εργασίας.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΟΥΤΖΑΚΙΩΤΗΣ

Eric R. Dursteler, *Renegade Women: Gender, Identity and Boundaries in the Early Modern Mediterranean*, The Johns Hopkins University Press, Βαλτιμόρη 2011, 222 σ.

Gillian Weiss, *Captives and Corsairs: France and Slavery in the Early Modern Mediterranean*, Stanford University Press, Stanford CA 2011, 389 σ.

Προς μια νέα ιστορία της πρώιμης νεότερης Μεσογείου;

Μια σειρά μελετών στις αρχές της δεκαετίας του 2000, με προεξάρχον το έργο των Peregrine Horden και Nicholas Purchell,¹ επιστέγασαν τις ερευνητικές αναζητήσεις των δύο προηγούμενων δεκαετιών (τουλά-

χιστον δέκα ακαδημαϊκά περιοδικά έφεραν τον όρο «Μεσόγειος» ή παράγωγά του στον τίτλο τους) και αποτέλεσαν την αφετηρία για τη θεμελίωση και θεαματική διεύρυνση του πεδίου των μεσογειακών σπουδών, ειδικότερα της μεσογειακής ιστορίας, με συστηματική βιβλιογραφική παραγωγή, μεταπτυχιακά προγράμματα και ερευνητικές δομές.² Στα χνάρια της μπρωντελικής

1. Peregrine Horden & Nicholas Purchell, *The Corrupting Sea: A Study of Mediterranean History*, Blackwell, Οξφόρδη 2000 (ελλ. μτφρ. *Μεσόγειος θάλαττα πονηροδιάσκαλος: Μελέτη της μεσογειακής ιστορίας*, Αθήνα 2004).

2. Βλ. για παράδειγμα το ερευνητικό πρόγραμμα, υπό τη διεύθυνση της Clau-

σύλληψης της Μεσογείου, μάλιστα επεκτεινοντάς τη, η πρόσφατη ιστοριογραφία προκρίνει την ενιαία και ενοποιητική της λειτουργία ως γεω-κοινωνικής και πολιτισμικής οντότητας σε μακροϊστορικό επίπεδο· δίπλα στην ιστορική οικολογία των Horden και Purchell **στέκεται το πρόσφατο *magnus opus* του David Abulafia, στο οποίο η εστίαση μετατοπίζεται στην «ανθρώπινη εμπειρία» στη Μεσόγειο από την προϊστορία μέχρι τις μέρες μας.**³

Ωστόσο, σε αυτό το ανανεωμένο ενδιαφέρον για τη μεσογειακή ιστορία, η πληθώρα των δημοσιεύσεων δεν φαίνεται να συμεριζείται τη «νέα θαλασσολογία» τού υπό διαμόρφωση ιστοριογραφικού παραδείγματος στην ολότητά του. Στα περισσότερα έργα το χρονολογικό άνωμα, το εύρος της έρευνας και ο βαθμός διεπιστημονικότητας είναι πιο μετριοπαθή. Άλλωστε, η ερμηνευτική αξία του νέου παραδείγματος πιθανόν αναδεικνύεται εναργέστερα σε μια δι-εθνική, συγκριτική ή διασταυρούμενων ιστοριών (*histoire croisée*) προοπτική με άλλα αντίστοιχα οικο-ιστορικά συστήματα του πλανήτη, που έχουν προσεγγιστεί ανάλογα. Παράλληλα, διαπιστώνεται μια απόκλιση μεταξύ ιστορίας της Μεσογείου και ιστορίας στη Μεσόγειο.⁴ Το μεγαλύτερο μέρος της βιβλιογραφικής παραγωγής φαίνεται ότι από το ολιστικό παράδειγμα διατηρεί το γεωγραφικό περίγραμμα (σε διάφορες εκδοχές) για να αναδείξει την ιδιαιτερότητα

του μεσογειακού κόσμου. Οι συγγένειες της πρόσφατης μεσογειακής ιστορίας με τη μπροντελική σύλληψη και τη σύγχρονη διατύπωση της συνίστανται στο όραμα της Μεσογείου ως ενός κόσμου αλληλοσυνδεδεμένου, ρευστού, με όρια διαπερατά πέρα από τις επιφανειακές πολιτικές και θρησκευτικές αντιθέσεις. Υπό αυτή την έννοια, η σύγχρονη ιστοριογραφική παραγωγή προτάσσει την υπέρβαση των περιχαρακωμένων εθνικών ιστοριογραφιών και του θρησκευτικού διτολισμού ή της σύγκρουσης, πάνω στα οποία αρθρώθηκε συχνά ο λόγος (πολιτικός, πολιτισμικός και ιστορικός) περί Μεσογείου και η ιστορική έρευνα στις χώρες της Μεσογείου. Σε αυτό το υπό διαμόρφωση τοπίο η προνεωτερική Μεσόγειος κατέχει δεσπόζουσα θέση.

Τα έργα που παρουσιάζονται εδώ εγγράφονται, σε διαφορετικό βαθμό, σε αυτή τη σύλληψη του πρώιμου νεότερου μεσογειακού χώρου, ενώ η επιμέρους θεματολογία τους –θρησκευτική μεταστροφή, δουλεία και αιχμαλωσία– έχουν αναδειχθεί σε προνομιακά πεδία της τρέχουσας έρευνας.

Ο Eric Dursteler, ήδη συγγραφέας μιας μελέτης πάνω στη βενετική κοινότητα της Κωνσταντινούπολης, καταπιάνεται με τη γυναικεία θρησκευτική μεταστροφή. Η θρησκευτική μεταστροφή φέρει μια πλούσια ιστοριογραφική παράδοση, η οποία ακολούθησε κυρίως δύο κατευθύνσεις: από τη μια μεριά ως προς τα συστήματα και τις μεθόδους παραγωγής της, από την άλλη ως προς τα υποκείμενα που ενεπλάκησαν ή εξαναγκάστηκαν στην υιοθέτηση νέας θρησκευτικής ταυτότητας ή μεταστράφηκαν («οικειοθελώς»). Το έργο του Dursteler **εμπίπτει σε αυτή τη δεύτερη οπτική.** Η γυναικεία θρησκευτική μεταστροφή έχει λάβει περιορισμένη προσοχή από τους ιστορικούς, όπως επισημαίνει ο συγγραφέας (σ. 107), παρόλο που ο έπισημος λόγος της εποχής, σε αντιστοιχία βέβαια με τον εν γένει έμφυλο λόγο, ταξινομούσε τις γυναίκες ως πιο επιρρεπείς

dia Moatti, «La mobilité des personnes en Méditerranée de l'antiquité à l'époque moderne: procédures de contrôle et documents d'identification».

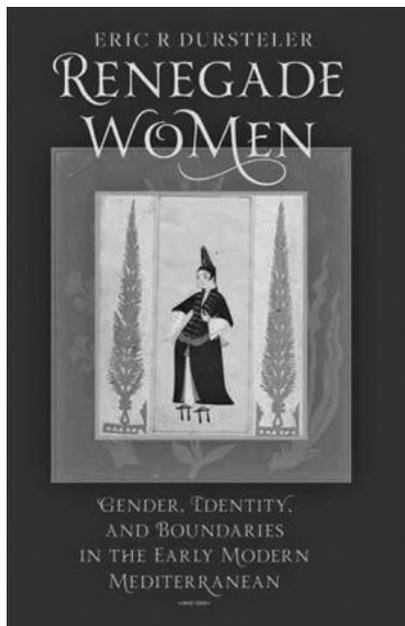
3. David Abulafia, *The Great Sea: A Human History of the Mediterranean*, Νέα Υόρκη 2011.

4. Σε αυτή την επισήμανση καταλήγουν οι Horden και Purchell σε μεταγενέστερες εκτιμήσεις πάνω στην ανάπτυξη του πεδίου: βλ. «The Mediterranean and the 'New Thalassology'», *American Historical Review*, 111/3 (2006), σ. 722-740.

στους πειρασμούς του εξισλαμισμού.

Ο Dursteler διαρθρώνει τη μελέτη του γύρω από τρεις περιπτώσεις γυναικείας θρησκευτικής μεταστροφής, που εξελίχθηκαν παράλληλα σε οικογενειακά δράματα και διπλωματικά επεισόδια μεταξύ Βενετίας και Υψηλής Πύλης. Αν και ο συγγραφέας υιοθετεί τον όρο «φύλλο», η πραγματέυσή του εμπίπτει στο πεδίο της ιστορίας των γυναικών. Βέβαια, αυτή η διολίσθηση του όρου αποτελεί συχνό φαινόμενο στην ιστορία της πρώιμης νεωτερικότητας. Πρόκειται για ιστορίες γυναικών, για την ακρίβεια μικροϊστορίες, που μέσω της τεχνικής της πυκνής αφήγησης και της λεπτομερειακής ιστορικής πλαίσισής τους ο συγγραφέας διερευνά το βασικό ερώτημα που θέτει: με ποιους όρους υπεισέρχεται η πιθανότητα «οικειοθελούς» μεταστροφής στις ζωές των γυναικών στον μεσογειακό χώρο; Τα τρία κύρια κεφάλαια εξιστορούν α) τις περιπτώσεις της ευκατάστατης Βενετής Beatrice Michiel, η οποία μετά από έναν ατυχή γάμο καταφεύγει το 1591 στην Κωνσταντινούπολη, όπου ζει ο εξισλαμισμένος αδελφός της, ανώτατος αξιωματούχος της Πύλης. Εκεί ξεκινά μια καινούργια ζωή ως μουσουλμάνα υιοθετώντας το όνομα Fatima Hatum, ενώ αποκαθιστά επαφές με τη Βενετία μέσω βενετών αξιωματούχων προκειμένου να διαχειρίζεται την περιουσία και να μεριμνά για τους γιους της, έναν εκ των οποίων κατορθώνει να φέρει στην Κωνσταντινούπολη, όπου εξισλαμίζεται. β) Τις παράλληλες ιστορίες της νεαρής χριστιανής ευγενούς Elena Civalelli και της μουσουλμάνας Mihale Šatorović από τη βενετο-οθωμανική μεθόριο της Δαλματίας. Η Elena αντιμετώπισε την απειλή του εξισλαμισμού, όταν οι γονείς εξισλαμίστηκαν στην Κωνσταντινούπολη με την παρότρυνση ενός συγγενή τους, αξιωματούχου της οθωμανικής διοίκησης, και στη συνέχεια επιδίωξαν να τη φέρουν στην Κωνσταντινούπολη. Μπροστά σε αυτή την προοπτική το βενετικό κράτος, επενδύόμενο τον πατριαρχικό ρόλο του, ανέλαβε την προστασία μιας ανυπε-

ράσπιστης υπηκόου φροντίζοντας για τη μεταφορά της Elena στη Βενετία και την προστασία της σε ευαγές ίδρυμα της πόλης. Για χρόνια η Elena υπήρξε αντικείμενο διαμάχης ανάμεσα στην οικογένειά της, η οποία επιδίωκε να αποσπάσει την Elena εξασφαλίζοντάς της έναν επιφανή

γάμο, και τη Βενετία που υπερασπιζόταν το ρόλο της ως κηδεμόνα. Σε αυτή τη δίνη η Elena επιλέγει την προστασία του βενετικού κράτους αποφασίζοντας να απαρνηθεί την οικογένειά της και να ακολουθήσει την έγκλιση της ζωής της μοναχής ως αδελφή Deodata. Με παρόμοιο τρόπο εξελίχθηκε η ιστορία της Mihale από την οθωμανική πόλη της Clissa. Το 1621 η Mihale, προερχόμενη από επιφανή μουσουλμανική οικογένεια, εγκατέλειψε την οικογένειά της (ή απήχθη, κατά τους οικείους της) καταφεύγοντας στα γειτονικά βενετικά εδάφη προκειμένου (όπως προέκυψε από τις επίσημες έρευνες που ακολούθησαν) να γίνει χριστιανή και να αποφύγει έναν ανεπιθύμητο γάμο που η οικογένειά της προετοίμαζε. Η βάπτισή της Mihale,

πλέον Catterina, έθεσε σε δοκιμασία την πολιτική του βενετικού κράτους σε αυτή τη μεθοριακή περιοχή, καθώς προσδοκούσε από τη μια μεριά σε καλές σχέσεις με τους οθωμανούς γείτονες, αλλά ταυτόχρονα επεδίωκε να υπερασπιστεί τον πατριαρχικό του ρόλο. Ωστόσο, οι ανακριτικές επιτροπές που επιχείρησαν να διαλευκάνουν τους ισχυρισμούς της οικογένειάς της περί απαγωγής, προσέκρουσαν στην επιμονή της Mihale ως προς την επιθυμία της να ζήσει ως χριστιανή. Και σε αυτή την περίπτωση, το βενετικό κράτος πρόβαλε τον πατριαρχικό ρόλο του φροντίζοντας για τη μεταφορά της Catterina σε ευαγές ίδρυμα της Βενετίας, στο οποίο παρέμεινε για κάποια χρόνια, δεχόμενη ενίοτε επισκέψεις από την οικογένειά της, μέχρι να αποχωρήσει για να παντρευτεί στην πόλη. γ) Τέλος, εξιστορείται η ιστορία της **Maria Gozzadini** από το νησί της Μήλου, η οποία το 1637 μαζί με τις τρεις κόρες της, Aissè, Eminè και Catigè, επιβιβάστηκε κρυφά σε ένα βενετικό πλοίο και εγκατέλειψε το νησί. Επρόκειτο για μια θρησκευτικά μικτή οικογένεια, καθώς η Maria, χήρα από το γάμο της με έναν οθωμανό αξιωματούχο της Μήλου, ζούσε ως χριστιανή, ενώ οι κόρες της ήταν νομικά μουσουλμάνες, αν και η **Maria, καταφεύγοντας στο μπίβο** του κρυπτοχριστιανισμού, ισχυριζόταν ότι κρυφά τις είχε βαπτίσει και ανατρέψει ως χριστιανές. Η φυγή των γυναικών από τη Μήλο στάθηκε η αιτία διπλωματικού επεισοδίου μεταξύ Βενετών και Οθωμανών, καθώς η μεγαλύτερη κόρη Aissè ήταν παντρεμένη με τον καθή της Μήλου, την απουσία του οποίου σε νέο διουικητικό πόστο στη Μαύρη Θάλασσα εκμεταλλεύτηκε η Maria και οι κόρες της. Στην Κέρκυρα, όπου κατέφυγαν, η Maria κατόρθωσε να κερδίσει την εύνοια της Καθολικής Εκκλησίας, εξασφαλίζοντας για την ίδια και τη μία κόρη της είσοδο σε μοναστήρι και για τις υπόλοιπες ευνοϊκούς γάμους σε καθολικές οικογένειες της πόλης.

Στη βάση αυτών των τριών ιστοριών συναρθρώνονται τρία βασικά θέματα

του βιβλίου: πρακτικές των υποκειμένων στον προ-νεωτερικό μεσογειακό χώρο, γυναικεία βιωμένη εμπειρία και γυναικεία εμπρόθετη δράση. Αυτοί οι θεματικοί άξονες αποτελούν εφελθτήριο για να σκεφτούμε την αναλυτική τους αξία και συνάμα το ευρύτερο μεσογειακό εγχείρημα. Ο **Dursteler υποστηρίζει** ότι η «οικειοθελής» θρησκευτική μεταστροφή αποτελούσε μία από τις επιλογές, μέσα στους περιορισμούς που έθετε η έμφυλη ιεραρχία, που είχαν στη διάθεσή τους οι γυναίκες στον μεσογειακό χώρο για να βελτιώσουν τη θέση τους, όπως για παράδειγμα στις παραπάνω περιπτώσεις για να αποφύγουν μια ανεπιθύμητη γαμήλια σχέση. Υπό αυτή την έννοια, η γυναικεία θρησκευτική μεταστροφή εγγράφεται στο ήδη υπάρχον αφήγημα περί εξωμοσίας και προσωπικών επιδιώξεων, το οποίο καλλιέργησαν συστηματικά τα περιηγητικά κείμενα και η αντι-ισλαμική γραμματεία της πρώιμης νεότερης περιόδου και ενίοτε αναπαράγει η σύγχρονη βιβλιογραφία. Ο συγγραφέας ανάγει την εξωμοσία σε μια «κατεξοχήν μεσογειακή πρακτική» (σ. 111), στοιχείο που νομιμοποιεί τη μεσογειακή ενότητα ως ερμηνευτικό εργαλείο (σ. 106, 108).

Αξίζει, ωστόσο, να δούμε δύο λανθάνοντα σημεία σε αυτό το μεσογειακό αφήγημα. Πρώτον, τη μοναδικότητα των μεσογειακών πρακτικών, την υποστασιοποίηση και εν τέλει την «εξωτικοποίηση» του μεσογειακού χώρου στον ιστορικό λόγο. Ως προς αυτό οι ιστορικοί δεν μοιράζονται τους ενδοιασμούς και τις ενστάσεις που έχουν εκφραστεί στο πεδίο της ανθρωπολογίας, όπως δείχνει η περίπτωση του Michael Herzfeld, ο οποίος εύγλωττα προειδοποιεί για τους κινδύνους των «μεσογειασμών».⁵ Η μεσογειακή πρακτική

5. Michael Herzfeld, «Practical Mediterraneanism: Excuses for Everything, from Epistemology to Eating», στο W. V. Harris (επιμ.), *Rethinking the Mediterranean*, Oxford University Press, Οξφόρδη 2005, σ. 45-63.

της «οικειοθελούς» θρησκευτικής μεταστροφής δεν αποτελεί μοναδικό φαινόμενο της ευρωπαϊκής πρώιμης νεωτερικότητας, αν αναλογιστούμε ότι με το ξέσπασμα και τη διάδοση των θρησκευτικών Μεταρρυθμίσεων ο βορειοευρωπαϊκός χώρος μετατρέπεται σε «εργαστήριο» θρησκευτικής μεταστροφής.

Δεύτερον, την υποστασιοποίηση της θρησκευτικής διαφοράς και των θρησκευτικών ορίων. Η πρόσφατη ιστοριογραφία προτάσσει την ανάγκη υπέρβασης της αντίληψης περί Μεσογείου ως ενός πεδίου θρησκευτικής αντιπαράθεσης, ειδικά μεταξύ Χριστιανοσύνης και Ισλάμ, και η εστίαση στη θρησκευτική μεταστροφή εξυπηρετεί αυτό το στόχο (βέβαια, σε αυτή την εικόνα παραμένει μετέωρη η ενσωμάτωση της εβραϊκής ιστορίας). Ωστόσο, η θρησκευτική μεταστροφή ως υπολογισμένη πρακτική των υποκειμένων επαναφέρει «από το παράθυρο» την υποστασιοποιημένη θρησκευτική διαφορά την οποία επιζητεί να υπονομεύσει ο τρέχων ιστορικός λόγος. Οι ιστορίες των γυναικών στα τρία κεφάλαια του βιβλίου την ίδια στιγμή που διασχίζουν τα θρησκευτικά όρια μεταξύ Χριστιανοσύνης και Ισλάμ επανοριοθετούν την αντιπαράθεση. Ανάλογα, ο συγγραφέας υποστασιοποιώντας ισχυρισμούς περί κρυπτοχριστιανισμού (ή *taqiyya* στη μουσουλμανική εκδοχή) επιστρέφει σε αφηγήσεις των εθνικών ιστοριογραφιών. Παράλληλα, αξίζει να δούμε την αντιμετώπιση που επιφύλαξαν οι επίσημοι φορείς, Βενετία και Υψηλή Πύλη, οι οποίες ενεπλάκησαν στις παραπάνω ιστορίες, νοούμενες στη σύγχρονη ιστοριογραφία ως οι φύλακες της θρησκευτικής αντιπαράθεσης σε επίπεδο ρητορικής και πράξης: το βενετικό κράτος, για παράδειγμα, αν και προβάλλει ως υπερασπιστής του Καθολικισμού, αντιμετωπίζει την πρώην υπήκοό του Beatrice Michiel / Fatima Hatum ως εργαλείο στις σχέσεις του με τους Οθωμανούς, ενώ αποφεύγει να χρωματίσει θρησκευτικά τον εξισλαμισμό της. Από την οθωμανική πλευρά, οι τοπικοί αξιωματού-

χο προτίμησαν είτε το συμβιβασμό στην περίπτωση της *Mihale* είτε την αποκατάσταση των θιγμένων μερών με χρηματικές αποζημιώσεις, όπως στην περίπτωση της *Maria Gozzadini*.

Ο Dursteler σε καθεμία από τις τρεις μικροϊστορίες τονίζει τη θρησκευτική μεταστροφή ως προϊόν «υπολογισμένης» και «ορθολογικής επιλογής» (σ. 18, 57, 86, 111, 114), φέρνοντας στο προσκήνιο τους δύο άλλους κύριους θεματικούς άξονες του βιβλίου, τη γυναικεία εμπειρία και εμπρόθετη δράση. Ο συγγραφέας φέρνει στο φως αυτές τις τρεις γυναικείες ιστορίες με επιμελή και συστηματική έρευνα ενός πλήθους αρχειακών σειρών από τα Κρατικά Αρχεία της Βενετίας και άλλων ιταλικών πόλεων, του *Zadar*, της *Κέρκυρας* και του *Λονδίνου*, ενώ προσεκτικά εντάσσει βιβλιογραφικά τη θέση των γυναικών-πρωταγωνιστριών στα κοινωνικά και πολιτισμικά συμφραζόμενα των χριστιανικών και ισλαμικών κοινωνιών της προ-νεωτερικής Μεσογείου. Το βιβλίο αποτελεί μια σημαντική συμβολή σε αυτό το πεδίο αναδεικνύοντας το εύρος και τη χρησιμότητα της έρευνας που έχει διεξαχθεί τα τελευταία χρόνια στην ιστορία των γυναικών για περιοχές όπως η Βενετία, τα Βαλκάνια και η Οθωμανική αυτοκρατορία. Ωστόσο, η ανάδειξη της εμπειρίας και της εμπρόθετης δράσης των υποκειμένων αναπόφευκτα εγείρει ερωτήματα ως προς τη μεθοδολογία και το εμπειρικό υλικό που ο συγγραφέας χρησιμοποιεί. Πρόκειται για υλικό προερχόμενο από τους γραφειοκρατικούς μηχανισμούς των εμπλεκόμενων κατά περίπτωση κρατικών αρχών, όπως διπλωματικές αναφορές, διαβουλεύσεις διοικητικών οργάνων και ανακριτικές διαδικασίες. Εδώ το έδαφος γίνεται κάπως ολισθηρό. Το ζήτημα, βέβαια, είναι ευρύτερο για να αντιμετωπιστεί εδώ με σχετική επάρκεια, ωστόσο είναι εμφανής πλέον στο πεδίο της πρώιμης νεότερης ιστορίας η απροβλημάτιστη χρήση γραφειοκρατικών εγγράφων και η ανάγνωσή τους ως διαφανείς αφηγήσεις

για τη δράση των υποκειμένων. Βέβαια, ο Dursteler δικαιολογημένα παρατηρεί ότι η έλλειψη πηγών για τη ζωή των υπάλληλων στρωμάτων και η δυσκολία συστηματικής έρευνας σε διαφορετικά αρχεία υπονομεύει την ένταξή τους στον ιστορικό λόγο, ακόμη περισσότερο όσον αφορά τις γυναίκες (σ. 107). Ωστόσο, το ερώτημα πάνω στη σχέση πηγών προσερχόμενων από τη γραφειοκρατία (και συνακόλουθων τεχνολογιών πειθάρχησης –όπως άλλωστε είναι και η «οικειοθελής» θρησκευτική μεταστροφή) και «φωνής» των υποκειμένων παραμένει ανοικτό.

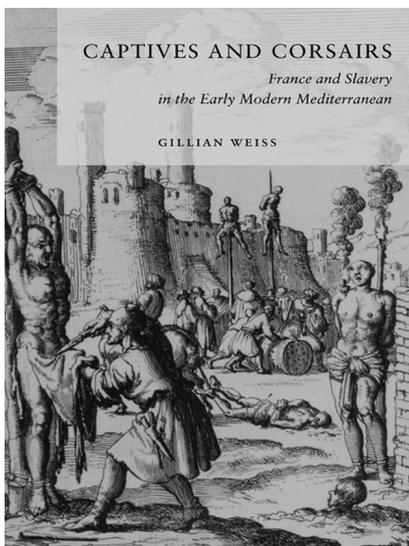
Παρά τους παραπάνω ενδοιασμούς, που απορρέουν όχι μόνο από το συγκεκριμένο βιβλίο αλλά από το εν γένει εγχείρημα προς ένα μεσογειακό παράδειγμα, ο Dursteler κατορθώνει να συγκεράσει τις δύο προσεγγίσεις που αναφέρθηκαν στην αρχή αυτού του κεμένου: ιστορία της Μεσογείου και ιστορία στη Μεσόγειο. Η μικροϊστορική οπτική αναδεικνύει τη θρησκευτική μεταστροφή ως μια πρακτική που υπερβαίνει τα θρησκευτικά και πολιτικά όρια εντός της Μεσογείου. Η θρησκευτική μεταστροφή αποκτά παραδειγματική αξία και, από μια ευρύτερη κλίμακα πλέον, ενοποιεί τον μεσογειακό χώρο καθιστώντας τον ένα ανοικτό «πεδίο αλληλοεξαρτήσεων, συναντήσεων και ανταλλαγών».

Από την ανατολική Μεσόγειο, τη δράση των υποκειμένων και τη θρησκευτική μεταστροφή ως κοινωνική και πολιτισμική πρακτική, το βιβλίο της Gillian Weiss μετατοπίζει το ενδιαφέρον στη δυτική Μεσόγειο και, κυρίως, στη χρήση της θρησκευτικής μεταστροφής και της δουλείας ως «τεχνολογιών» στα χέρια των εκκλησιαστικών και κοσμικών αρχών της πρώιμης νεότερης και μετεπαναστατικής Γαλλίας. Μαζί με την αντιμετώπιση της πειρατείας και τις πρακτικές απελευθέρωσης σκλάβων από τις ημιαυτόνομες οθωμανικές ηγεμονίες της Β. Αφρικής, η Weiss πραγματεύεται τη μετατροπή της δουλείας στη Μεσόγειο

από πεδίο έκφρασης της χριστιανικής δράσης και φιλανθρωπίας σε διάκυλο της γαλλικής κρατικής συγκρότησης και, τέλος, σε πεδίο ιμπεριαλιστικής επέκτασης. Η απελευθέρωση των σκλάβων από τη Β. Αφρική σταδιακά αναδείχθηκε σε φορέα ορισμού της γαλλικότητας, με τον προσδιορισμό των Γάλλων ως Καθολικών ή την επιλογή εκείνων των Καθολικών που μπορούσαν να λογιστούν ως Γάλλοι. Η συγγραφέας διερευνά τον ορισμό του γάλλου υπηκόου, την απελευθέρωση των σκλάβων ως μια συστηματικοποιημένη και γραφειοκρατικοποιημένη διαδικασία, τη σταδιακή εμπλοκή της Γαλλίας σε αποικιακά προγράμματα και την άρθρωση ενός φυλετικοποιημένου λόγου περί δουλείας. Υπό αυτή την έννοια, το βιβλίο αποκλίνει από την πρόσφατη ιστοριογραφία του μεσογειακού δουλεμπορίου, στην οποία είναι προσφιλής η απόπειρα υπολογισμού, η ανίχνευση των εμπειριών και των συνθηκών ζωής όσων έπεσαν θύματα αυτού του ιδιότυπου οικονομικού συστήματος. Άλλωστε, στο διογκούμενο φαινόμενο της πειρατείας και του δουλεμπορίου στη Μεσόγειο του 16ου και 17ου αι., το τμήμα για το γαλλικό βασίλειο φαίνεται (βλ. παράρτημα 1) ότι ήταν υποδεέστερο σε σχέση με άλλες περιοχές του χριστιανικού χώρου, όπως τα Βαλκάνια, ή τα παράλια της ιταλικής και ιβηρικής χερσονήσου. Ωστόσο, ανεξάρτητα από την ένταση του φαινομένου, το δουλεμπόριο και η θρησκευτική μεταστροφή υπηκόων της γαλλικής μοναρχίας εκβάλλει με τρόπους που δεν είχαν συστηματικά διερευνηθεί είτε για την περίπτωση της Γαλλίας είτε για άλλες μεσογειακές περιοχές. Ας δούμε, λοιπόν, συνοπτικά τα κύρια επιχειρήματα του βιβλίου.

Μέχρι τα μέσα του 17ου αι. η απελευθέρωση των γάλλων υπηκόων που αιχμαλωτιζόνταν στις ηγεμονίες της Β. Αφρικής, εναπόκειτο κυρίως στους ίδιους, στα συγγενικά δίκτυα, στις κοινότητες απ' όπου προέρχονταν και στα εξειδικευμένα από τη μεσαιωνική περίοδο στην απελευθέρωση

χριστιανών σκλάβων τάγματα, όπως αυτά των Αδελφών της Αγίας Τριάδας (*Frères de la Sainte Trinité*) και των Πατέρων του Ελέους (*Pères de la Merci*), ενώ η μοναρχία εν πολλοίς απουσίαζε, απασχολημένη μεταξύ άλλων με τους εμφύλιους θρησκευτικούς πολέμους. Η δράση αυτών των καθολικών ταγμάτων, τα τελετουργικά δρώμενα με τα οποία συνόδευαν στα γαλλικά εδάφη την επιστροφή των σκλάβων και όσων είχαν εξωμοτήσει και η ρητορική με την οποία επένδυναν την αιχμαλωσία των χριστιανών, προετοίμασαν το έδαφος για τη μεταγενέστερη εμπλοκή του

γαλλικού στέμματος και τη συνάρθρωση της απελευθέρωσης με την κρατική συγκρότηση. Οι περιπέτειες των σκλάβων και των εξισλαμισμένων δεν έφταναν στο τέλος τους με την επιστροφή στη Γαλλία. Αντιθέτως, αυτή σηματοδοτούσε τη διαδικασία «επανένταξης» τους ως καθολικών γάλλων υπηκόων, αποκαθαρμένων από τη μικρότητα του Ισλάμ, η οποία επιτελείτο μέσω ευρείας κλίμακας τελετουργιών που οργάνωναν τα δύο τάγματα (βλ. παράρτημα 2). Για μήνες οι πρώην σκλάβοι και εξισλαμισμένοι παρήλαυναν σιδηροδέσμοι ανά τη γαλλική επικράτεια

με κατεύθυνση από την περιφέρεια προς το Παρίσι, όπου το τελετουργικό δρώμενο έφτανε στην κορύφωσή του με την αποθέωση του Καθολικισμού και του μονάρχη, παρότι το ενδιαφέρον και η ανάμειξη του τελευταίου στην απελευθέρωση σκλάβων ήταν περιορισμένα (βλ. κεφάλαιο 2). Στη βάση των παραπάνω, η Weiss ανιχνεύει τους τρόπους με τους οποίους μεσογειακά φαινόμενα, όπως ο εξισλαμισμός και το δουλεμπόριο, εκβάλλουν στην ιδεολογική και θεσμική διαμόρφωση του γαλλικού βασιλείου και υποστηρίζει ότι, απέναντι σε μια καθιερωμένη ιστοριογραφική οπτική περί συγκρότησης της γαλλικότητας με τη θεμελίωση της μοναρχικής εξουσίας από το κέντρο προς την περιφέρεια, η σχέση της γαλλικής περιφέρειας με το μεσογειακό χώρο λειτούργησε ως πεδίο επινόησης του γαλλικού φαντασιακού.

Η γαλλική μοναρχία παραλαμβάνει μια διαδικασία ανάδειξης και εξύμνησής της, μέσω της οποίας διοχέτευε την εικόνα της ως προστάτιδας και άρθρωνε τη σχέση ηγεμόνα-υπηκόου, την ενισχύει και την εκλεπτύνει εξυψώνοντας τη συνεργασία στέμματος και Εκκλησίας από τα μέσα του 17ου αι. με την άνοδο στο θρόνο του Λουδοβίκου ΙΔ'. Η τελετουργική «επανένταξη» των σκλάβων και των εξισλαμισμένων διανθίστηκε με στοιχεία που παρέπεμπαν σε τελετές μετανοημένων αιρετικών ή αμαρτωλών. Άλλωστε, οι αποστολές των ταγμάτων στη Β. Αφρική δεν στόχευαν μόνο στην απελευθέρωση καθολικών σκλάβων αλλά και γάλλων Ουγενότων, με την προϋπόθεση της μεταστροφής τους στον Καθολικισμό. Με την ανάκληση του Διατάγματος της Νάντης η γαλλική μοναρχία διέυρνε τον αποκλεισμό των γάλλων Καθβινιστών ακόμα και σε εκείνους που είχαν πέσει θύματα αιχμαλωσίας στη Β. Αφρική, παρότι την ίδια στιγμή διεκδικούσε το ρόλο της προστάτιδας μη-Γάλλων χριστιανών σκλάβων. Το γαλλικό στέμμα αναδεικνυόταν σε πολέμιο των απίστων και των αιρετικών. Στα τέλη του 17ου αι. η απελευθέρωση των σκλάβων

είχε εξελιχθεί σε μια γραφειοκρατικοποιημένη διαδικασία, σε ένα *affaire d'état* (σ. 90), προσαρμοσμένη στις εκάστοτε εσωτερικές και εξωτερικές προτεραιότητες της μοναρχίας, στην οποία είχαν υποταχθεί και οι δραστηριότητες των καθολικών ταγμάτων.

Αν και η μελέτη της Weiss είναι σταθερά προσανατολισμένη στη γραφειοκρατική (ενσωμάτωση) της αιχμαλωσίας και της θρησκευτικής μεταστροφής, ενίοτε στο προσκήνιο έρχονται ενδιαφέροντες πτυχές νοηματοδότησης αυτών των φαινομένων από τη μεριά των εμπλεκόμενων υποκειμένων. Το εμπειρικό υλικό που χρησιμοποιεί η Weiss, όπως εκδεδομένες και ανέκδοτες αφηγήσεις αιχμαλωσίας και αλληλογραφία, παρά τη συμμόρφωση με ευρύτερες νόρμες επικοινωνίας και συμβάσεις της γραφής ή την αυτοπεριστολή των συγγραφέων, προσφέρουν πιο στέρεο έδαφος, τουλάχιστον ως προς τη διερεύνηση νοημάτων και άρθρωσης λόγων. Διαπιστώνουμε, λοιπόν, γνωστές, στο πλαίσιο της μεταστροφής, νοηματοδοτήσεις της ταυτότητας και της διαφοράς (ισλαμική βαρβαρότητα, μιαιρότητα, έκλυτα ήθη), καταφυγή στη ρητορική της κρυφής ταυτότητας, αλλά και ανατροπές, όπως σε περιπτώσεις γάλλων Ουγενότων οι οποίοι στις αφηγήσεις των περιπετειών τους υπονομεύουν την εγκυρότητα και οικουμενικότητα του χριστιανοίσλαμικού δίπολου αναδεικνύοντας την αντιπαράβολή αληθινού και μη χριστιανισμού (Καθολικισμού/ Καλβινισμού) και υποβαθμίζοντας την ισλαμική απειλή (σ. 80-81). Παράλληλα, στις τελευταίες δεκαετίες του 18ου αι. οι εκκλήσεις για σωτηρία στο όνομα της πατρώας γης (*patrie*) υποσκελίζουν το προηγούμενο μοτίβο τονισμού των τοπικών δεσμών (σ. 109).

Η Weiss επιλέγει επιτυχημένα να διευρύνει το χρονικό άνωμα της μελέτης της μετά το τέλος του Παλαιού Καθεστώτος και μέχρι τα ναπολεόντεια χρόνια, περίοδος κατά την οποία σηματοδοτείται η απαγκίστρωση του λόγου περί απελευθέρωσης από τη θρησκευτική του τεκμηρί-

ωση, η αποκρυστάλλωση ενός λόγου στα όρια του οριενταλισμού και η εγγραφή του σε προγράμματα αποικιακής επέκτασης με μια νέα φυλετική ιεράρχηση, την οποία αποικίζουν λόγοι περί δουλείας μεταφερόμενοι από το γαλλικό αποικιακό πλαίσιο στην Αμερική. Οι αιχμάλωτοι δεν νοούνται πλέον ως χριστιανοί αλλά ως λευκοί Ευρωπαίοι σε μη αποδεκτή κατάσταση δουλείας (βλ. κεφάλαιο 7), ενώ οι κύριοί τους στη Β. Αφρική όχι μόνο ως μουσουλμάνοι αλλά ως σκουρόχρωμοι βάρβαροι: οι περιορισμένες πολεμικές επιχειρήσεις, η διπλωματία και η τελετουργική κάθαρση δεν εξυπηρετούν πλέον τη σταθερότητα στον μεσογειακό χώρο, αλλά το εμπόριο ως οικουμενική αξία απαιτεί τη μετατροπή των βορειοαφρικανικών «πειρατικών ηγεμονιών» σε πολιτείες χρήσιμες στο εμπόριο και σε αρμονία με τα πολιτισμένα έθνη (σ. 148). Η ιδεολογία της απελευθερωτικής και εκπολιτιστικής κατάκτησης άνοιξε το δρόμο για την εισβολή στο Αλγέρι και το γαλλικό επεκτατισμό.

Η Weiss εξυφαίνει πειστικά ένα διαφορετικό αφήγημα πάνω στη μεσογειακή δουλεία ξεπερνώντας το θρησκευτικό δίπολο και ανιχνεύοντας μια λαθάνουσα μεταφορά λογοθετικών διαδικασιών που είχαν αρχικά αρθρωθεί για τους υποσπαχάρους αφρικανούς δούλους στο αμερικάνικο πλαίσιο. Η Αμερική δεν κληρονόμησε απλά το προ-νεωτερικό μεσογειακό σύστημα δουλείας νοηματοδοτώντας το φυλετικά, αλλά με τη σειρά της μπόλιασε στη συνέχεια το τελευταίο διαμορφώνοντας το ιδεολογικό υπόστρωμα νομιμοποίησης της ευρωπαϊκής κυριαρχίας επί της μουσουλμανικής Μεσογείου. Υπό αυτή την έννοια, ανοίγεται η οπτική μιας οριενταλοποιημένης Μεσογείου την οποία, βέβαια, η Weiss δεν υιοθετεί. Άλλωστε, όπως επισημάνθηκε στην αρχή αυτού του κειμένου, στις προγραμματικές διατυπώσεις του υπό διαμόρφωση μεσογειακού παραδείγματος προνομιακή θέση κατέχει η υποστασιοποίηση της ανταλλαγής και της αλληλεπίδρασης.

Η Weiss μας δίνει μια υποδειγματική μελέτη του πώς ο μεσογειακός χώρος, με κατεξοχήν παραδείγματα τη δουλεία και τη θρησκευτική μεταστροφή, τροφοδοτεί τη γαλλική ιστορία. Η συγγραφέας φροντίζει να εγγράψει την εργασία της στο νέο μεσογειακό παράδειγμα μιλώντας για υβριδικότητα, ρευστότητα και διαπερατότητα των ορίων που υπονομεύουν το αφήγημα της χριστιανοϊσλαμικής αντιπαλότητας (σ. 25), παρότι αυτές οι έννοιες δεν προβληματοποιούνται και, κυρίως, δεν υποστηρίζονται από την ανάλυσή της. Από μια ευρύτερη οπτική, η υπαγωγή της γαλλικής περίπτωσης στο μεσογειακό παράδειγμα των ανταλλαγών και των αλληλοεπικαλύψεων δείχνει αμήχανη, παρότι στο επίπεδο της τρέχουσας ιστορικής έρευνας η Γαλλία εμφανίζει μια ιδιαίτερη δυναμική στο επίπεδο των ερευνητικών δομών και της βιβλιογραφικής παραγωγής πάνω στη μεσογειακή ιστορία. Ίσως θα πρέπει να ξαναδούμε τα λόγια του Michael Herzfeld για τη θέση της Γαλλίας στη μεσογειακή εθνογραφική παραγωγή, αυτή τη φορά μεταφερμένα στον ιστορικό λόγο περί Μεσογείου: «ανήκοντας σε μια διαφορετική κατηγορία χωρών [...] σε αντίθεση με την Πορτογαλία, την Ισπανία, την Ελλάδα και ενίοτε την Ιταλία [η Γαλλία] δεν τροφοδοτεί τη Β. Αμερική με

“έθνικ” κουζίνα, αλλά αντίθετα αποτελεί την εγκυρότερη πηγή *haute cousine*».⁶

Οι δύο μελέτες που παρουσιάστηκαν εδώ, ενδεικτικά παραδείγματα του ανανεωμένου ενδιαφέροντος για τη μεσογειακή ιστορία, αναμετρώνται με διαφορετικές ιστοριογραφικές παραδόσεις και απαιτητικό πραγματολογικό υλικό αναδεικνύοντας παραμελημένες πτυχές του παρελθόντος και συγκροτώντας αφηγήσεις που απαιτούν την υπέρβαση των περιχαρακώσεων: βενετο-οθωμανικές διασταυρώσεις με φόντο την «απρόβλεπτη» δραστηριότητα ανθρώπων εκατέρωθεν και αλληλοτροφοδότηση μεταξύ γαλλικής κρατικής συγκρότησης και ισλαμικής δυναμικής στη Β. Αφρική διαμεσολαβούμενης από εξωμεσογειακά συμφραζόμενα. Οι ενδοισμοί και οι ενστάσεις που διατυπώθηκαν σε αυτή την παρουσίαση, απορρέουν κυρίως από τα προτάγματα, τις προγραμματικές ορίζουσες και την ανάγκη προβληματοποίησης και, εν τέλει, τις πολιτικές της ιστορικής γραφής που διέπουν τη νέα μεσογειακή ιστοριογραφία.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΛΑΚΩΤΟΣ

6. Herzfeld, «Practical Mediterraneanism», *ό.π.*, σ. 60.

Christian Promitzer, Sevasti Trubeta, Marius Turda (επιμ.), *Health, Hygiene and Eugenics in Southeastern Europe to 1945*, CEU PRESS, Βουδαπέστη – Νέα Υόρκη 2011, 440 σ.

Πρόκειται για ένα συλλογικό τόμο, ο οποίος περιλαμβάνει πολύ ενδιαφέρουσες μελέτες, σχετικές με θέματα δημόσιας υγείας, υγιεινής και ευγονικής στη νοτιοανατολική Ευρώπη μέχρι το 1945, και συγκεκριμένα στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, τη Βουλγαρία, την Κροατία, την Ελλάδα και τη Ρουμανία. Κύριο μέλημα του συλλογικού αυτού έργου είναι να εξετάσει τη διαδικασία «μετάγγισης» των ιατρικών ιδεών μέσω των τοπικών και εθνικών επαγγελματικών

δικτύων και των διεθνών οργανισμών στην ευρωπαϊκή περιφέρεια, κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα και του πρώτου μισού του 20ού. Είναι ο δεύτερος τόμος στην ίδια σειρά, η οποία έχει τον τίτλο «Μελέτες στην Ιστορία της Ιατρικής».

Οι συγγραφείς υιοθετούν στις επιμέρους μελέτες περίπτωσης ένα κατά βάση κοινό εννοιολογικό πλαίσιο, μια σχετικά ενιαία θεωρητική προοπτική, προκειμένου να εξετάσουν τη διαδικασία μεταφοράς